

СІМЕЙНЕ НАСИЛЬСТВО ЯК ФАКТОР СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДИТИНИ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС

Стаття присвячена розгляду насильства над дітьми у сім'ї як соціального феномену. Автор робить спробу соціологічного осмислення цього явища як чинника соціалізації дитини в сім'ї. Особлива увага приділяється процесу відтворення явища насильства над дітьми між поколіннями. У статті наведені аргументи щодо негативного впливу насильства на поведінку і спосіб життя скривдженої дитини. Таким чином, батьківське виховання постає як один із факторів ризику у процесі соціалізації дітей .

Ключові слова: соціалізація, домашнє насильство над дітьми, фреймінг, негативний вплив, батьківське виховання.

Статья посвящена рассмотрению насилия над детьми в семье как социального феномена. Автор делает попытку социологического осмысления этого явления как фактора социализации ребенка в семье. Особое внимание уделяется процессу воспроизведения явления насилия над детьми между поколениями. В статье приведены аргументы относительно негативного влияния насилия на поведение и образ жизни пострадавшего ребенка. Таким образом, родительское воспитание выступает как один из факторов риска в процессе социализации детей.

Ключевые слова: социализация, домашнее насилие над детьми, фрейминг, негативное влияние, родительское воспитание.

In the article violence above children in the family is comprehended as a social phenomenon. The author analyses the sociological aspect of this phenomenon as a factor affecting of family socialization. The special attention is paid to the process of reproduction this phenomenon between generations. The paper presents arguments about the negative impact of violence on behavior and way of life the offended child. Thus, parental education appears as one of the risk factors in the children socialization.

Keywords: socialization, family violence above children, framing, negative effects, parental education.

У суспільно-політичній площині явище насильства набуває все більших масштабів і залишається однією зі стратегій загальносуспільної поведінки. У цій статті пропонуємо до розгляду проблему сімейного насильства – одну із найбільш значимих соціальних проблем в Україні.

Визначення ступеню актуалізації проблеми насильства з наукової точки зору ускладнюється практично відсутнім механізмом збору систематичних і достовірних статистичних даних із питань насильства над дітьми. За неофіційними даними в нашій країні більш ніж три мільйони дітей щороку стають свідками або жертвами домашнього насильства.

Причини явища сімейного насильства описані в дослідженнях Л. Берковіца, Р. Хілла, Г. О'Браєна, В. Штайнеца, Р. Дж. Геллеса, М. Штрауса, Т. Гончарової, І. Фурманова та ін. Слід також зазначити, що в нашій країні теоретичні та практичні аспекти запобігання насильства в сім'ї були вивчені Г. Мошаком, Н. Костенко, А. Йосипівом, А. Бойком, А. Даниловою, О. Бабенко, І. Трубавіною та ін..

Поле досліджуваної проблеми окреслюється впливом сімейного насильства на соціалізацію дитини. У цій статті ми спробуємо здійснити аналіз цієї проблеми виключно у рамках соціологічного аналізу, що дозволить заглибитися у сутність явища насильства над дітьми в сім'ї і дасть змогу розширити розуміння його змісту, а в подальших дослідженнях надати комплексні рекомендації його превенції.

Спершу слід застановитися над тим, що розуміємо під поняттям «насильства над дітьми в сім'ї» – це явище суспільного буття, що має системний характер і проявляється в одноразовому або циклічному застосуванні по відношенню до дітей цілеспрямованої сили, будь-якого виду примусу, дій сексуального, фізичного, емоційного, психологічного чи економічного характеру, жорстокості або ж бездіяльності (нехтування), іншими членами сім'ї, що можуть заподіяти дитині будь-яку кривду чи створюють для неї небезпеку або психологічно-емоційний дискомфорт, порушують її особисті конституційні права та свободи. Сьогодні важливо вести полеміку щодо визначення правомірності долучення до класифікації видів сімейного насильства таких явищ як аборти, відмова від дитини, куріння чи вживання алкогольних напоїв в присутності дитини, що може спричинити втрату контролю за своїми діями, а також так звана «задушлива материнська любов». Постала потреба усвідомлення сутності права власності на дитину у соціокультурному контексті явища насильства. У нашій інтерпретації це явище має ідеальні понятійні ознаки (з точки зору ціннісно-моральних ідеалів), статистичні (з точки зору переконань чи уявлень більшості) та індивідуальні.

Можемо також послуговуватися терміном Дж. Боулбі, відомого дослідника материнської депривації, який ввів поняття «патогенного батьківського виховання» (pathogenic

parenting). На його думку, показниками неадекватного ставлення до дітей являються два типи виховання: відкидання-відчуження і гіперсоціалізація [1, с. 80].

Соціалізація – процес входження індивіда у суспільство. Прийнято вважати, що соціалізація – це двосторонній процес, що включає в себе, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, з іншого боку, це процес активного відтворення індивідом системи соціальних зв'язків за рахунок його активної діяльності. Соціалізація відбувається протягом усього життя особистості. Виключно важливий вплив на первинну соціалізацію особистості має сім'я. Виділяють ряд функцій сім'ї, що є значимими в процесі соціалізації особистості, серед них: фізичний та емоційний розвиток людини; формування психологічної статі дитини в перші роки життя; розумовий розвиток дитини, що впливає на міру залучення до культури на всіх етапах соціалізації; оволодіння соціальними нормами; формування фундаментальних цінностей орієнтації людини у сферах сімейних і міжетнічних відносин, що визначає її стиль життя; соціально-психологічна підтримка особистості тощо. Вкрай важливою є соціокультурна функція сім'ї, що забезпечує передачу певного досвіду, знань, духовних цінностей, принципів і способів поведінки від старших молодшим, сприяє формуванню інтересів, уподобань, прагнень, які мають глибоке пізнавальне наповнення, покликані розвивати позитивно забарвлені емоції, почуття, підтримує реалізацію сутнісних сил дитини, її особистісних позицій і орієнтацій [2, с. 195-196].

Соціалізація в дитинстві будується на покорі дорослим і виконанні певних правил і не прийнято, щоб діти обговорювали чи оцінювали дії своїх батьків. Таким чином, власне особливості та стиль виховання дітей у сім'ї є потужним фактором та інструментом соціалізації. Тут слід поставити питання про насильство як деструктивну форму соціалізації, адже це явище має безпосередній вплив на формування делінквентної поведінки.

Відповідно до даних загальнонаціонального дослідження проблем сімейного насилля над дітьми в США, найчастіше жертвами фізичного насилля з боку батьків стають діти 12-ти – 17-ти років. Ситуація погіршується з віком дітей, досягаючи піку у 15-17 років – 14,2 випадки на 1000 досліджуваних. Той же показник набагато нижче для дошкільнят – 6,3 випадки на 1000 досліджуваних [1, с.80].

У громадській думці існує велика кількість варіацій щодо використання та ефективності тілесних покарань. Про це свідчать численні дослідження. Зокрема, дослідження ООН про насильство щодо дітей у світі проведене у 2006 р. в Канаді, виявило, що 59% громадян переконані у шкідливості ляпасів, а ще 86% вважають їх неефективним. Водночас 84% респондентів, що брали участь в подібному опитуванні у США, погоджуються, що «іноді гарний ляпас необхідний як дисциплінарний засіб» [12, с. 36-38].

В Україні за даними проекту «Дитинство без насильства – покращення системи захисту дітей у Східній Європі», здійсненого у 2010 році, тільки 38% опитаних мають тверду позицію щодо недопущення тілесного покарання у жодному випадку, 40% - приймають використання тілесного покарання як методу виховання чи використання його хоча б у деяких випадках [8].

Отже, можемо припустити, що застосування насильства над дітьми стало звичною соціальною практикою, яка легітимується (оправдується) людьми і відтворюється у системі побутового виховання. Таким чином у масовій свідомості опосередковано вироблені загальноприйняті нормативно-оціночні, когнітивно-пізнавальні структури, що визначають універсальний принцип бачення цієї соціальної проблеми, що складає підґрунтя її легітимації [4].

У контексті соціалізації особистості в сім'ї можемо говорити про насильство як про одну з форм ініціації батьківсько-дитячих взаємин на повсякденному правовому рівні. Слід зауважити, коли ми говоримо про негативні явища в сім'ї і їх вплив на дитину, то забуваємо про вплив педагогічного насильства на соціалізацію батьків у родині, що також має місце. При цьому часто виникає проблема, яка полягає у зростаючій неспроможності батьків до адекватної вербалізації своїх претензій. Щодо дітей, то вони можуть виступати не тільки жертвами насильства, але і його ціллю чи засобом. Застосування будь-якого виду насильства в родині вчить дітей, що фізична сила є допустимою. Через систему наслідування така модель поведінки стає традиційною нормою соціалізації у сфері батьківсько-дитячих взаємин.

Відповідно до концепції М. Страуса та М. Фрідмана, які для розуміння насильства використовують підхід так званих «соціальних знань», жорстокість передається через покоління. Тобто використання будь-якого фізичного покарання батьками вчить їхніх дітей, що фізична сила приймається і виправдовується, коли використовується проти членів сім'ї [7, с. 25]. Ця концепція схожа на теорію соціального научування (А. Бандури), але в своїй основі має конкретні звернення до інтерпретації насильства.

На межі соціоісторичного та соціокультурного підходів до розуміння сімейного насильства виникає питання про особливості визначення процесу трансляції соціокультурних дискурсів насилля та відтворення моделей жорстокої поведінки між поколіннями. Один із запропонованих варіантів її вирішення належить І. Фурманову, який подає модель трансляції насильства між поколіннями [11]. Дослідник вважає, що через трансляцію батьками агресії дітям відбувається передача моделі насильницьких стосунків від одного покоління до іншого. Цей процес може транслюватися завдяки різним моделям.

Перша модель трансляції – передавання через процеси статево-рольової ідентифікації дитини з батьками, коли дитина є свідком агресивних стосунків між власними батьками в їх подружньому житті.

Друга модель – через спостереження відповідного способу дій і механізм ідентифікації з агресором в результаті використання в сім'ї фізичних покарань щодо дітей.

Для навчіння агресивної поведінки використовуються три способи: копіювання, наслідування і ідентифікація з агресором. Кожен з цих процесів визначається як комплексна детермінована модель передачі жорстокої поведінки в родині. Ці процеси ми можемо застосувати також і до способів трансляції соціокультурних чинників сімейного насильства над дітьми, доповнивши запропоновану класифікацію ще й процесом моделювання, що передбачає ширший спектр сприймання та відтворення поведінки і може інтегрувати в собі три попередні.

На індивідуальному рівні сприйняття цих чинників та моделей відбувається на чотирьох особистісних вимірах: поведінковому, пізнавальному, інтерперсональному та психодинамічному.

Важливими тут постають безпосередні комунікативні канали трансляції соціокультурних чинників та моделей поведінки конкретного суспільства, що визначають конструктивну специфіку насильства та його дискурс саме у процесі соціалізації особистості дитини, серед них: досвід поколінь (переживання насильства, безпосереднє та опосередковане його спостереження), презентація і трансляція насильства ЗМІ, а також його відображення у літературі та фольклорі (приповідках, прислів'ях, афоризмах, казках, колискових) тощо. Тут потрібно враховувати також те, що вказані нами соціокультурні чинники та їх провідники (канали) є одними із безпосередніх факторів соціалізації особистості, а також творять символічний конструкт насильства [5].

Якщо говорити про конструктивність насильства, то слід наголосити саме на значенні культурних кодів у відтворенні і трансляції насильства, що формують смисли і уявлення про насильство. У соціокультурному контексті феномен насильства має чітко визначені смисли, що стосуються його поняття, інтерпретації у суспільній свідомості. Адже, можемо говорити про чіткі уявлення щодо насильства, його видів, способів та можливостей застосування, які нівелюються в кожному індивідуальному випадку, але все ж підтримуються культурною традицією виховання у кожній соціокультурній системі. Тут доцільно говорити також про фрейм насильства як соціальної проблеми.

Поняття фрейму було введено Ірвіном Гофманом, також концепцію фреймінгу досліджували і розробляли у своїх роботах Дж. Лакофф, М. Мінський, Р. Бетфорд та інші. Фрейм є структурою даних для представлення стереотипної ситуації. З кожним фреймом асоціюється інформація різних видів. [6]. Побутовий фрейм насильства дає можливість представити структуру знання про явище як схематизацію досвіду покоління. Тому, досліджуючи насильство у соціокультурному контексті, доцільно послуговуватися саме цим поняттям. Кожен із фреймів забезпечує імідж проблеми в ряді загальносуспільних уявлень та

значень, а також забезпечує інтерпретацію соціальних обставин, що, у свою чергу, задає напрямок превенції явища насильства [3, с. 291]. Власне фрейми мають важливе значення у соціалізації особистості, оскільки забезпечують латентні канали передачі інтерпретативних контекстів явища. Оскільки соціалізація процес історично зумовлений, то варто сказати, що ми послуговуємося набором фреймів, який передає ідентифікацію моделей поведінки, впливає на мотивацію, визначає нашу свідомість і формує оціночні уявлення щодо фактів та явищ, які нас оточують, а також визначають нашу поведінку, зокрема у тих ситуаціях, де не діють інші фактори. Ці фрейми накопичуються у процесі соціалізації формуючи своєрідний архів визначених уявлень і мотивів поколінь, що впливає на прийняття рішення. Таким чином, визначається екзистенція насильства.

Фрейми конструюють наше уявлення про соціальну проблему і разом із соціальним та індивідуальним досвідом формують знання про явище сімейного насильства. Якщо послуговуватися теоріями конструювання соціальної реальності П. Бергера та Т. Лукмана, теоріями конструювання соціальних проблем Дж. Спектора та М. Кітсьюза, можемо стверджувати, що існує безпосередній зв'язок між знаннями і соціальною поведінкою. Доцільно згадати також теорію американського соціолога У. Томаса (т. зв. теорему Томаса): якщо ситуація мислиться як реальна, вона реальна за своїми наслідками. Тут важливо пам'ятати про визначення соціальної проблеми не стільки як об'єктивної умови, скільки визначення її через специфіку уявлень та діяльності індивідів щодо цієї проблеми, у нашому випадку це особи найближчого оточення дитини та фахівці соціальних інститутів, що мають відношення до регулювання проблеми сімейного насильства [10].

У нашому дослідженні вкрай важливо виокремити вплив насильства на скривджену дитину. У рамках дослідження проведеного у Росії було виявлено, що спостерігається взаємозв'язок між насильством у сім'ї і порушеннях у стійкості особистості до негативних проявів, аддикцій і девіації. Респондентам було запропоновано поставити свою оцінку типам девіантних відхилень. Були отримані наступні результати: схвалення отримали такі відхилення, як проституція (8,5%), вживання наркотиків (1,5%), куріння (6,0%), злочинство (2,0%), участь у бійках (25,0%), лихослів'я і грубість (8,0%), грубість по відношенню до вчителів (10,5%), пропуски навчальних занять (9,5%), втеча з дому (4,0%), вживання алкоголю (9,0%). Аналізуючи описану респондентами ситуацію у їх родин, було підтверджено припущення про те, що до цих негативних явищ схильні діти з неблагополучних сімей. Лише 14,0% дітей, що піддаються насильству в сім'ї, відрізняються високою негативною оцінкою запропонованих ситуацій, що говорить про сформованість позитивної спрямованості їх особистості. З вищепереліченого 57,0% беруть участь у наступних ситуаціях: 10,0% підлітків грубіянять вчителям, 20,0% беруть участь у бійках, 12,5% лихословлять, 2,5% займаються вимаганням,

4,5% мають дошлюбні статеві зв'язки, 2,0% крадуть, 8,0% вживають алкоголь, 14,0% грубіянять батькам, 8,5% курять, 4,0% залишають школу, 4,0% йдуть з дому; не беруть участь ні в чому з переліченого - 20,0%. Аналіз відповідей дозволив помітити, що доволі часто – у 86,0% випадків – зауважувався взаємозв'язок несприятливої ситуації в сім'ї із небажанням вчитися, відсутністю бажання спілкуватися з однолітками і девіантною поведінкою. Однак, були й такі підлітки (14,0%), які, не дивлячись на зазначену несприятливу ситуацію сім'ї, не беруть участь у запропонованих ситуаціях, добре спілкуються з однолітками і досить успішно соціалізовані. Циклічність процесу насилля не викликає сумнівів: батьки, яких жорстоко карали в дитинстві, у 80% випадках самі вдаються до насильства у вихованні дітей [9, с. 130].

Загалом можна навести наступну класифікацію наслідків:

- індивідуальні (фізичні, психологічні та емоційні травми, вплив на процес соціалізації, смерть).
- соціальні:
 - у вузькому значенні – визначаються як вплив на сукупність наслідкових взаємозв'язків особистості у найближчому оточенні (сфері найближчого спілкування – сім'я, друзі);
 - у широкому значенні – деградація інституту сім'ї.
- культурні – вплив на загальну систему цінностей, моральних норм тощо.

Отже, враховуючи наслідки та масштаби проблеми, ми маємо поставити питання також про легітимацію найбільш адекватних підходів до вирішення цієї проблеми. На сьогодні існує система превенції насильства над дітьми в сім'ї, яка передбачає комплекс напрямів соціально-психологічних та соціально-правових заходів. Проте, вона потребує реформування та трансформації відповідно до сучасних умов та потреб суспільства. Слушно зауважує американський соціолог Л. Клоскі, що до застосування найбільш суворих санкцій треба ставитися як до хірургічних операцій, тобто як до засобу, яким слід користуватися вибірково, обережно і тільки в крайніх випадках. Необхідним є ретельний аналіз конкретного випадку з урахуванням думки всіх експертів, а не тільки опікунських організацій, що реагують не стільки на латентні причини, скільки на явні наслідки, що буде більш ефективним і доцільним [1, с. 81].

На загальносуспільному рівні потрібно вести дискусію про проблему легітимації дискурсу цього феномену найбільш впливовими суспільними агентами. Сучасна соціологія у її гносеологічному концепті має визначити рамки та дискурси фреймів девіантних явищ, що допоможе у здійсненні превентивних заходів. Владні та неурядові структури повинні створювати та позиціонувати рамки інтерпретації явища, враховуючи те, що існує невідповідність моральної сфери внутрішньо сімейних побутових та публічних дискурсів пояснення та презентації насильства. У рамки подальших наукових досліджень мають увійти

пошуки шляхів і методів створення єдиної інтерпретаційної моделі явища у суспільній свідомості, що буде сприяти ефективному застосуванню превентивних заходів запобігання насильства над дітьми в сім'ї.

Література:

1.Алексеева Л. О насилии над детьми в семье / Л. Алексеева // Социологические исследования. - 2003. - №4. - С. 34-37. 2.Береза В. Функції сучасної сім'ї / В. Береза // Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки. – Вип. 137. – Черкаси: Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, 2008. – С. 195-199. 3.Климанська Л. Фреймінг мовного питання в Україні: технології проблематизації / Л. Климанська // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Вип. 18. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. - С. 290-296. 4.Краснокутська Ю. Громадська думка як чинник легітимації політичного поля: аспекти реалізації [Електронний ресурс] / Ю. Краснокутська // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: Питання політології. - Вип.17. – Харків: Видавництво ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2010 – С.139-144. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/vkhnu/Polit/2010_912/Krasnok.pdf 5.Криницька І. Насильство над дітьми в сім'ї як соціокультурний феномен та модель його конструювання / І. Криницька // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Вип. 18. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. - С. 373-376. 6.Минский М. Фреймы для представления знаний [Електронний ресурс] / М. Минский. – М.: Энергия, 1979. –152с. – Режим доступа: <http://www.litmir.net/br/?b=134682&p=2> 7.Насильство в сім'ї. Перегляд теоретичної та клінічної літератури. Публікується за дозволом Міністерства Національного Здоров'я і Добробуту / Дебора Франкель-Говард; пер. з англ. - Канада: [бнв], 1989. – 142 с. 8.Результати дослідження щодо проблеми насильства над дітьми в сім'ї проведеного з 15 серпня по 15 вересня 2010 р. GfK Institute в рамках проекту «Дитинство без насильства – покращення системи захисту дітей у Східній Європі» [Електронний ресурс] / Український фонд «Благополуччя дітей». – Режим доступу: <http://www.ccf.org.ua/irc/statistic/view/764/6>. 9.Смагина. М. Жертвы семейного насилия: дети вчерашние и сегодняшние / М. Смагина // Семья в контексте педагогических, психологических и социологических исследований: материалы международной научно-практической конференции 5–6 октября 2010 года. – Пенза – Ереван– Прага: ООО Научно-издательский центр «Социосфера», 2010. – 220 с. 10.Спектор М. Конструирование социальных проблем / М. Спектор, Дж. Китсьюз // Контексты современности–II: Хрестоматия. / сост. и общ. ред. С. Ерофеева. - Казань: Изд-во Казанского ун-та, 2001. – С. 160-163. 11. Фурманов И. Эндогенные и экзогенные факторы эстафеты агрессии и насилия в семье [Електронний ресурс] / И. Фурманов

// Психологический журнал. – 2008. – № 2 (18). – С. 9–14. – Режим доступа: <http://www.bsu.by/Cache/pdf/91733.pdf> 12. Violence against children in the home and family // World Report on Violence against Children / Paulo Sergio Pinheiro. - United nations secretary-general's study on violence against children. – 2006 - 364 p.

Креницька І. П.

**СІМЕЙНЕ НАСИЛЬСТВО ЯК ФАКТОР СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДИТИНИ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ
ДИСКУРС**

Креницкая И. П.

**СЕМЕЙНОЕ НАСИЛИЕ КАК ФАКТОР СОЦИАЛИЗАЦИИ РЕБЕНКА:
СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ ДИСКУРС**

Krynytska I. P.

**FAMILY VIOLENCE AS A FACTOR OF SOCIALIZATION OF THE CHILD:
SOCIOLOGICAL DISCOURSE**